

Büky László: Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban).

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged 2002. 289 l.

Büky László előző könyvének (Egy vers szóhasználati háttere – Füst Milán: Szellemelek utcája) ismertetését azzal a gondolattal zártam, hogy a szerző következő nagy feladata egy ezen a monográfián alapuló költői szótár (képszótár) összeállítása lehetne (Magyar Tudomány, 2001/9: 1140).

Nos, a recenzióknak ez az óhaja a remélhetőnél is hamarabb teljesült, mert jó fél évvel ezután már meg is jelent Büky László új könyve: Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban), amely nem egyéb – bár ezt a talán túl szerény cím mintha leplezni igyekezne –, mint az első magyar költői képszótár (költőikép-szótár?), pontosabban metaforaszótár.

A szótár anyagát a szerkesztő Füst Milán első három verseskönyvéből (Változtatnod nem lehet, Athenaeum, 1913 vagy 1914; Az elmúlás kórusa, Amicus, 1921; Válogatott versei. Nyugat, 1934) gyűjtötte össze, mert véleménye szerint ezek tartalmazzák a költő „metaforikus szóalkotásának alapját” (7). Ez bizonyára így is van, hiszen Füst lírikusi életművének java része 1934-ben, a Válogatott versek közreadásakor már készen állt. Mégis fájjaljuk, hogy nem találhatjuk meg a szótárban a későbbi nagy versek, például az Öregség metaforáit: „Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot”; „S hol vagytok fogaim, ti vérengzők, ...”; „S hol a kín és hol az áldás, amelyet most hiába keresek *eszélős* / utaimon”; „... s utána ledölni, / *susogni*, nem is neki, de *a holdnak*...”; „Hol vagytok ti mozgalmak és *fekete* átkok? Örök sietés? Hol a / *mohó* száj s hol a nevetésem? / Úristen, hol a nevetésem s a *tárgytalan* zokogás is: / Mikor *döngő* hajnalodások *vértelen* messzeségei! hányszor / Leborúltam a sötétben elétek!” (Füst Milánnak erről a nagy fontosságú verséről Fónagy Iván egy egész könyvet írt: Füst Milán: Öregség – Dallamfejtés. Akadémiai Kiadó, 1974). Reméljük, Büky László szótárának lesz újabb kiadása, és ebbe belekerülnek a most figyelmen kívül hagyott időszak metaforái is. Így az „alapok” után teljes képet kaphatnánk magáról az „épületről”, Füst Milán költői nyelvének katedrálisáról is.

A szótár tömör, mindössze háromlappal bevezető részből (7–9) és 277 oldalnyi szótári részből tevődik össze. A szótári rész több mint 4000 szócikket tartalmaz (ez a szám becslésen alapul, mert a szerző nem közöl pontos adatot a szócikkek számáról). A szócikkek felépítése a következő: a címszó a metaforát hordozó szó vagy egyik szó (a kéttagú metaforáknak ugyanis mind a két eleme külön címszó, például a *tűzpaták* metafora *tűz*-nél is, *paták*-nál is fel van véve). A kikövetkeztetett címszót (pl. a *sír* főnevet ezeknek a soroknak az alapján: „egyikök piros sipkával integet / S akkorát kurjant odafenn a hegyi temetőnél, hogy beledermed a lélek. / Ugy megkongatja véle, ami tátong”) az utána tett csillag különbözteti meg. A címszó után – kéttagú metafora esetében – az úgynevezett szótári alapalak, majd a dőlt betűvel szedett idézet következik: ÉJSZAKA (fn) az éjszaka apáca *S a csendes, sötét apácára bízd magad, / Az éjszakára bízd elárvult lelked*. Egytagú metafora esetén ilyen „alapalakot” nem ad meg a szótár, hanem a címszó után közvetlenül az idézet áll: LYUK *A szellemem szállt, szállt: míg nem gödörre lettem / A sötét föld színén és lyukra a tökéletes mennynek boltozatján*. A címszó végén a metaforát minősítő rövidítéseket találjuk: **kt** (kéttagú) vagy **et** (egytagú) **mf** (metafora), gyakran **megsz** (megszemélyesítés) vagy egyéb minősítés, például **all** (allegória), **szimb** (szimbólum), **szin** (szinesztézia) is. Ha van olyan köznyelvi szerkezet, amelyből a költői nyelvi alakulat származtatható, ez zárja a szócikket: FUTÁS az idő(k) futása *betelt az idők nagy futása kt mf* (← az idők járása). Minden szócikk az idézet forrásának megadásával zárul: itt Válv. 58, azaz Füst Milán Válogatott verseinek 58. oldalán. A szótár használhatóságát nagyban fokozná, ha a példa után meg lenne adva a verscím is. Így nemcsak azok tudnák gyorsan visszakeresni az adatot és annak tágabb szöveggörnyezetét, akiknek megvan ez a három muzeális Füst Milán-kötet (vagy a költő összes verse CD-ROM-on), hanem azok is, akik – mint e sorok írója – csak egy Füst Milán-összessel vannak felfegyverkezve.

A szótárban található metaforák száma kisebb a szócikkek számánál. Ennek egyik oka az, hogy a kéttagú metaforáknak, mint jeleztük, mindkét tagja külön címszó, a másik, hogy ha valamely metafora a három kötet közül kettőben vagy akár mind a háromban előfordul, az egyes előfordulások önálló szócikket kapnak. Például az ELPIHEN a lélek elpihen *édes lelked elpihenhet kt mf* szócikk egymás alatt háromszor szerepel (68), mert a vers és benne ez a metafora Füst Milánnak mind a három feldolgozott verseskötetében benne van. Az ilyen azonos szócikkek összevonásával némi teret lehetett volna nyerni. Hogy ily módon mennyivel lehetett volna csökkenteni a szótár terjedelmét, azt nem tudom megmondani, de például az E betűben 18 háromszori ismétlődést találtam.

Már indokoltabb ugyanannak a metaforának a többszöri közlése, ha a címszóban és/vagy a szöveggörnyezetben árnyalatnyi, például helyesírási eltérés van. Füst Milánról tudjuk, hogy állandóan javítgatta, csiszolgatta verseit, így azok szövege kiadásról kiadásra eltér(het). A stilsztikusok, de még a helyesírás-történészek számára is valóságos csemege, ahogy a költő az *-ul* ige képzőt hol hosszú *ú*-ról rövidre (ELBORÚL – ELBORUL), hol rövid *u*-ról hosszúra (ELCSITUL – ELCSITÚL) változtatta (59). Nem az történt ugyanis, hogy az *-úl* képzőt a köznyelvi helyesíráshoz igazodva *-ul*-ra „javította”, hanem hogy mindig abban az irányban változtatta meg a magánhangzó időtartamát, amelyet a vers dallamának pontosabb „lekottázása” megkövetelt.

Igen tanulságosak a szöveggörnyezetbeli apró változtatások is. A SÍR (ige) két szócikkében például ezt olvashatjuk: *Ámde a halott az halkan sírt* (Váln. [= Változtatnod nem lehet], Elmk. [= Az elmúlás kórusa]), a harmadikban, a Válogatott versekből vett példában viszont ezt: *Ámde a halott is halkan sírt*. (Talán nyelvhelyességi aggályból módosította a beszélt nyelvre jellemző témaismétlő, témanyomatékosító az névmást *is*-re, csak hogy így a mondat jelentése is megváltozott.) Az efféle mikrofilológiai „leletek” bőven kárpótolják a szótár forgatóját az ismétlődő szócikkek okozta (látszólagos) redundanciáért.

Végül legyen szabad egy-két szót ejtenem a metaforák minősítéséről (sőt metaforának minősítéséről) is. Büky László **egy-** és **kéttagú** metaforája nem esik egybe azzal, amit az iskolai stilsztikában *egyszerű*, illetve *teljes* metaforának neveznek. Például a *S a nedves réten sír a vízmadár* a szótár szerkesztője szerint **kt**, azaz kéttagú metafora, mert erre a „szótári alapalakra” egyszerűsíthető: „a vízmadár sír”. Az egyik tag a *sír* ige, a másik tag a *vízmadár* főnév. Ezt a hagyományos stilsztika úgy elemezné, hogy a *sír* állítmány a metafora (a képes értelmű szó), mert olyan alanya van, a *vízmadár*, amely a szó szoros értelmében nem tud sírni (ugyanígy József Attilánál, csak még merészebb megszemélyesítésként: „Hallottam *sírni* a vasat...”). Ez tehát úgynevezett egyszerű (implicit, in absentia) metafora, amelynek értelmét a szöveg összefüggéséből kell (lehet) kikövetkeztetni. Mármint azt, milyen lehet egy „vízmadár” sírása.

Olykor bizony még az is kérdéses, hogy egyáltalán metafora-e az, ami címszóként szerepel ebben a metaforaszótárban. Például ebben a versrészletben: *Ó régi éjszakák emléke – unalmas / Éjszakák fájó emléke* (56, az ÉJSZAKA cikkében) nem találom költői metaforát (az, hogy az *éjszaka* itt köznyelvi metonímia, mint a szótár helyesen jelzi is, más dolog). De hát, mint tudjuk, nemcsak a grammatikusok, hanem a stilsztikusok is viaskodnak, vitatkoznak egy-egy nyelvi megnyilatkozás helyes minősítésén.

Nem ez itt a lényeg. Hanem az, hogy fáradhatatlan szegedi kollégánk, Büky László megalakította az első magyar képszótárt, az írói szótár új változatát. Mégpedig egyedül, a szövegszerkesztést (technikai szerkesztést) is magára vállalva. Köszönjük meg neki, mert ez a szótár nélkülözhetetlen munkaeszköze lesz nemcsak azoknak, akik Füst Milán-filológiával foglalkoznak, hanem mindazoknak, akik a 20. századi magyar nyelv és stílus kutatói. Bízunk benne, hogy ez a példás szorgalommal elkészített szótár nem marad társtalannul, és idővel követik a többi nagy magyar költő, író képszótárai is. Azért írok *képszótár*-t, nem pedig *metaforaszótár*-t, mert érdemesnek látszik a hasonlatokat is feldolgozni. Különösen azoknál a szerzőknél, akik (mint Krúdy) gyakran előnyben részesítik a hasonlatot a metaforával szemben.